T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ ve SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ ve SANATLARI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

GELİBOLULU MUSTAFA ʿÂLÎ'NİN ẒÜBDETÜ'T-TEVĀRĪḪ ADLI ESERİNİN 1-111. VARAKLAR ARASI EDİSYON KRİTİĞİ

PREVIEW

Muhammet Fatih DUMAN

Danışman
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

2006

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Gelibolulu Mustafa ʿÂlîʹnin Ẓübdetü’t-Tevārīḫ Adlı Eserinin 1-111. Varaklar Arası Edisyon Kritiği” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

PREVIEW

30/06/2006

Muhammet Fatih DUMAN

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin
Adı ve Soyadı : Muhammet Fatih DUMAN
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : İslam Tarihi ve Sanatları Programı
Tez Konusu : Gelibolulu Mustafa ʿÂlîʾnin Ẓübdetüʾ-Tevārīḫ Adlı Eserinin 1-111. Varaklar Arası Edisyon Kritiği
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 29.07.2006 tarih ve 13 Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini ……. dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	O	OY BİRLİĞİ ile	O
DÜZELTME	O*	OY ÇOKLUĞU	O
RED edilmesine	O**	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

	Evet
Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbrightht vb.) aday olabilir.	O
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ				İMZA
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER	□ Başarılı	□ Düzeltme	□ Red	……..
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ	□ Başarılı	□ Düzeltme	□ Red	…….....
Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK	□ Başarılı	□ Düzeltme	□ Red	…. ……

PREVIEW

ÖZET

Tezli Yüksek Lisans

Gelibolulu Mustafa Ālī'nin Ẕübdetü't-Tevārīḫ Adlı Eserinin

1-111. Varaklar Arası Edisyon Kritiği

Muhammet Fatih DUMAN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi ve Sanatları Programı

Gelibolulu Mustafa Ālī XVI. Yüzyılın en meşhur bürokrat ve tarihçisidir. Kısa süren yaşamına pek çok eser sığdırmıştır. Bu eserlerden birisi de Ẕübdetü't-Tevārīḫ'tir. Eser bir mukaddime, dört tabaka ve hātimeden oluşmaktadır. Çalışmamız eserin Reşid Efendi nüshasına göre ilk 111 varaklık bölümü ihtiva etmektedir. 1 ve 111. varaklar arası ise eserin mukaddime ve birinci tabakasını içerir.

ʿĀli eserinin girişinde eseri nasıl yazdığını anlattıktan sonra mukaddimesinde Nebī, Resūl ve Ulu'l Azm kavramları ile ilgili bilgiler verir. Birinci tabaka da ise sırasıyla Hz. Ādem, Hz. Şīt, Hz. İdrīs, Hz. Nūh, Hz. Hūd, Hz. Sālih, Hz. İbrahim, Hz. İsmaʿil, Hz. Lūt, Hz. İshak, Hz. Yaʿkub, Hz. Yusuf, Hz. Eyyub, Hz. Şu'ayb, Hz. Musa, Hz. Yunus b. Meta, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve Hz. İsa adlı peygamberlerden tafsilatlı bir şekilde bahseder. Bu yönüyle eser bir peygamberler tarihi hüviyeti taşır.

Mustafa ʿĀlī, Ẕübdetü't-Tevārīḫ adlı eserini Kara Yaʿkub b. İdris el-Karamānī'nin Arapça olarak kaleme alınmış İşrāḳut'-Tevārīḫ adlı kitabından genişleterek tercüme ettiğini söyler. Bu sebeple çalışmamızda, zikredilen bu eserin yazma nüshasına ulaşılarak hangi bölümlerinin tercüme edildiği transkripsiyonlu metinde gösterilmiştir.

Gelibolulu Mustafa ʿĀlī'in yazdığı bu eser bu güne kadar üzerinde çalışılmamış eserlerinden birisi olması ve XVI. Yüzyıl Osmanlı toplumu ve aydınının peygamberler tarihine bakış açısını yansıtması sebebiyle önemli bir çalışmadır. Bu sebeple çalışmamızda eserin Reşid Efendi nüshasına göre ilk 111 varağını farklı iki nüshayı da kullanarak çalıştık.

Anahtar Kelimeler: 1) Gelibolulu Mustafa ʿĀlī, 2) Ẕübdetü't-Tevārīḫ, 3) Kara Yaʿkub b. İdris el-Karamānī, 4) İşrāḳut't-Tevārīḫ, 5) Peygamberler Tarihi, 6) Nüsha

PREVIEW

ABSTRACT

Master Thesis

Editional Critique of Ẕübdetü´t-Tevārīḫ by Mustafa ʿĀlī of Gelibolu,

leawes between 1-111.

Muhammet Fatih DUMAN

Dokuz Eylül University
Institue of Social Scieences
Feiled of History of Islam and Islamic Arts
Department of History of Islam

Mustafa ʿĀlī of Gelibolu is the most famous bureaucrat and historian of the 16th century. He wrote a lot of works in his short life. One of these is Ẕübdetü´t-Tevārīḫ. The works is made up of an introduction, four chapters and a conclusion pert. This study examines the first 111 leaves in the Reşid Efendi copy. That is, it includes the introduction and the first chapter of the book.

ʿĀlī gives information about such notions as Nebi, Resul and Ulu´l Azm after explaning how he wrote the book. In the first chapter, he provides detailed information about Adam, Şit, Enoch, Noah, Hud, Salih, Abraham, Ishmael, Lot, Isaac, Jacob, Joseph, Job, Şuayb, Moses, Jonah, David, Solomon, Zechariah, John and Jesus respectively. In this respect, the work resembles a history of the prophets.

Mustafa ʿĀlī mentions that he has translated İşrāḳu´t-Tevārīḫ by Kara Yaʿkub b. Idris el- Karamānī from Arabic and extended it. Therefore, we have reached the copy of the above-mentionad book and şhown which parts had been translated in our transcripted text.

That book by Mustafa ʿĀlī of Gelibolu is significant in that it has not been studied so far and that it reflects the aproach of the intellectuals and Ottoman people towards the history of the prophets. Therefore, we have examined the first 111 leaves of the book taking into consideration the two different copies.

Key Words: 1) Mustafa ʿĀlī of Gelibolu, 2) Ẕübdetü´t-Tevārīḫ, 3) Kara Yaʿkub b. Idris el- Karamānī, 4) İşrāḳu´t-Tevārīḫ, 5) History of The Prophets, 6) Copy.

PREVIEW

İÇİNDEKİLER

Yemin Metni……II

Sınav Tutanağı……...III

Türkçe Özet……....IV

İngilizce Özet……...V

İÇİNDEKİLER ……..VI

Kısaltmalar……..IX

Transkripsiyon Alfabesi……...X

ÖNSÖZ……...XI

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ……1

1. GELİBOLULU MUSTAFA ʿĀLĪ ……...4

2. ẔÜBDETÜ´T-TEVĀRĪḪ ……8

2. 1 Eserin adı……...8

2. 2 Eserin Yazıldığı Tarih……8

2. 3 Eserin Nüshaları……9

3. ZÜBDETÜ´T-TEVĀRĪH'İN İÇERİĞİ ve KAYNAKLARI ……12

3. 1. Eserin Yazılış Sebebi……12

3. 2. Eserde Takip Edilen Usul ve Eserin Dili…….....12

3. 3 Eserin İçeriği……14

3. 3. 1 Hz. Ādem…….....18

3. 3. 2 Hz. Şīt …….....19

3. 3. 3 Hz. İdrīs……20

3. 3. 4 Hz. Nūh …….....20

3. 3. 5 Hz. Hūd…….....21

3. 3. 6 Hz. Sālih…….....22

3. 3. 7 Hz. İbrahim……...22

PREVIEW

3. 3. 8 Hz. İsmaʿil…….....24
3. 3. 9 Hz. Lūt…….....24
3. 3. 10- Hz. İshak…….....25
3. 3. 11 Hz. Yaʿkub…….25
3. 3. 12 Hz. Yusuf ……...27
3. 3. 13 Hz. Eyyub……...27
3. 3. 14 Hz. Şu´ayb…….....28
3. 3. 15 Hz. Musa…….....28
3. 3. 16 Hz. Yunus b. Meta…….....30
3. 3. 17 Hz. Davud……...31
3. 3. 18 Hz. Süleyman…….....32
3. 3. 19 Hz. Zekeriya……33
3. 3. 20 Hz. Yahya……...33
3. 3. 21 Hz. İsā……33
3. 3. 22 Eserin Rivayetlerinin Genel Tahlili……35
3. 4 Zübdetü't-Tevārīh ´in Kaynakları……38
3. 3. 1 İşrāku´t-Tevārīh……39
3. 3. 2 Muhammediye…….....43
3. 3. 3 Envārü´l-ʿĀşıkīn…….....43
3. 3. 4 Tenbīhu´l Ğāfilīn ve Bostānü´l Ārifīn…….....44
3. 3. 5 Eserin Diğer Kaynakları…….....44
SONUÇ ……..49
KAYNAKÇA……..51

İKİNCİ BÖLÜM

1. ẒÜBDETÜ´T-TEVĀRĪḪ (METİN)…….....55
1. 1 Muḳaddime……...63
1. 2 Ẕikr-i Ādem en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām……..65

PREVIEW

1. 3 Ẕikr-i Şīt en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām…….....87
1. 4 Ẕikr-i İdrīs ʿAleyhi´s-Selām…….....88
1. 5 Zikr-i Nūḥ en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām …….94
1. 6 Der Ẕikr-i Hūd en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām ……105
1. 7 Der Ẕikr-i Ṣaliḥ en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām……...111
1. 8 Ẕikr-i İbrāhīm el-Ḫalīl ʿAleyhi´s-Selām…….....116
1. 9 Ẕikr-i Nübüvvet-i İsmaʿil ʿAleyhi´s-Selām……147
1. 10 Ẕikr-i Lūṭ en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām…….....148
1. 11 Ẕikr-i İsḥāḳ en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām……153
1. 12 Ẕikr-i Yaʿḳūb en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām……156
1. 13 Ẕikr-i Yūsuf eṣ-Ṣıddīḳ ʿAleyhi´s-Selām …….....161
1. 14 Ẕikr-i Eyyūb en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām…….....195
1. 15 Ẕikr-i Şuʿayb en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām……199
1. 16 Ẕikr-i Mūsā ʿAleyhi´s-Selām…….....201
1. 17 Ẕikr-i Yūnus bin Metā ʿAleyhi´s-Selām…….....247
1. 18 Ẕikr-i Dāvud en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām……..251
1. 19 Ẕikr-i Süleymān en-Nebī ʿAleyhi´s-Selām…….....256
1. 20 Ẕikr-i Zekeriyyā ʿAleyhi´s-Selām……..265
1. 21 Ẕikr-i Yaḥyā ʿAleyhi´s-Selām……267
1. 22 Ẕikr-i ʿĪsā ʿAleyhi´s-Selām……270

PREVIEW

KISALTMALAR

a.g.e	adı geçen eser
AÜ	Atatürk Üniversitesi
a.y	aynı yer
b.	ibn
bkz	bakınız
bibl.	bibliyografya
DİA.	Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	hazırlayan
h	hicrī
Hz.	Hazreti
H	Hamidiye nüshası
İA.	Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi
Ktp	kütüphane
m.	miladi
M.	Hacı Mahmud Efendi
ö.	ölümü
R.	Reşid Efendi
v.	varak
Zübde	Zübdetü´t-Tevārih

PREVIEW

Transkripsiyon Alfabesi

ā	آ	ṭ	ط
b	ب	ẓ	ظ
t	ت	ʿ	ع
ṯ	ث	ğ	غ
c	ج	f	ف
ḥ	ح	ḳ	ق
ḫ	خ	k	ك
d	د	l	ل
ẕ	ذ	m	م
r	ر	n	ن
z	ز	v	و
s	س	h	ه
ş	ش	y	ى
ṣ	ص	ʾ	أ
ż	ض		

PREVIEW

ÖNSÖZ

16. yüzyılın önemli tarihçilerinden biri olan Gelibolulu Mustafa ʿĀlī tarih, ahlak, edebiyat ve tasavvuf alanlarında irili ufaklı altmışa yakın eser vermiştir. Dört büyük padişah zamanında yaşamış özellikle şehzade Selim (II)´in divan katipliğinde bulunmuştur. Osmanlı devletinin bir çok bölgesinde memuriyetlerde bulunmuştur. Bu memuriyetleri sırasında İmparatorluğun coğrafyasını ve tebʿasını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Özellikle tarihçiliği ile temayüz etmiş olan ʿĀlī, bu ününü "Künhü´l Aḫbār" adlı eseriyle sağlamıştır.

Biz de çalışma konusu olarak Gelibolulu Mustafa ʿĀlī´nin genel itibariyle peygamberler tarihini ele aldığı Ẕübdetü´t-Tevārīḫ adlı eserini tez konusu olarak seçtik. Bu güne kadar üzerinde bir çalışma yapılmamış olan Ẕübdetü´t-Tevārīḫ, Bosna Beylerbeyi olan Ferhad Paşa´nın isteği ile kaleme alınmış ve Sultan Murad (III)´a sunulmuştur.

"Gelibolulu Mustafa ʿĀlī´nin Ẕübdetü´t-Tevārīḫ Adlı Eserinin 1-111 Varaklar Arası Edisyon Kritiği " adlı çalışmamızda, değişik kütüphanelerde bir çok nüshası bulunan eserin Süleymaniye Kütüphanesi´nden aldığımız Reşid Efendi 663, Hamidiye 948 ve Hacı Mahmud Efendi 4505 numaralarda kayıtlı üç nüshasını kullandık. Reşid Efendi için "**R**", Hamidiye için "**H**", Hc. Mahmud Efendi için ise "**M**" remizlerini seçtik. Transkripsiyonlu metni, yazısının düzgün ve içeriğinin tam olması sebebiyle Reşid Efendi nüshasını esas alarak hazırladık. İkinci nüsha olarak bazı bölümleri eksik olmakla birlikte Hamidiye´yi seçtik. Birinci tabakanın sonuna kadar yani Hz. İsa ile biten Hacı Mahmud Efendi´yi de üçüncü nüsha olarak kullandık.

204 varak ve 23 satırla yazılmış olan eser Yüksek Lisans Tezi olarak hayli hacimli olacağından ve zaman problemi yaşayacağımızdan Sinan Koyun adlı arkadaşımızla bölüştük. Netice itibariyle ilk 111 varağını yani birinci tabakanın sonuna kadar olan bölümü çalışma konusu olarak aldık.

PREVIEW

Eserde geçen Ayet ve hadisleri tırnak işaretleri içerisinde “ “ transkripsiyon alfabesiyle yazarak bulundukları sure ve ayet numaraları ile hadis kitaplarını ve metinde geçen fakat yazarımız tarafından anlamları verilmeyen Arapça ifadelerin anlamlarını dipnotlarda belirttik. Fakat taʿzim ve dua ifade eden sallalāhu ʿaleyhi ve sellem, ʿaleyhi´s-selām, Rıdvānullāhi Teʿālā, Bāri Ḫudā vb. terkiplerin anlamlarını vermedik. Metin'in daha kullanışlı olabilmesi için bahsedilen peykamberlerle ilgili başlıkları numaralandırdık. Ayrıca metin içerisinde /( ) işaretiyle belirtilen yerler Reşid Efendi nüshasının varak numaralarını işaret etmektedir. Daha sonra Mustafa ʿĀlī´nin eserde zikrettiği yazar ve eserlere ulaşarak haklarında kısa bilgiler vermeye çalıştık. Özellikle İşrāḳu´t-Tevārīḫ adlı eser ve yazarıyla ilgili geniş bir araştırma yaparak eserin Kara Yakub b. İdris el- Karamānī´ye ait olduğunu tespit ettik. Ve Arapça yazılmış bu esere ulaşarak transkripsiyonlu metinde çevirilen yerleri köşeli parantez içerisinde belirttik.

Çalışmamız esas itibariyle iki bölüm halinde hazırlanmıştır.

Birinci bölümde, birinci alt başlıkta Gelibolulu Mustafa Ālī´nin özet hayat hikayesi ve ismen eserleri çeşitli kaynaklara dayanılarak anlatılmakta daha sonra ikinci alt başlıkta çalışmamıza konu olan Ẓübdetü´t-Tevārīḫ adlı eserinin adı, yazıldığı tarih ve nüshalarından bahsedilmektedir. Üçüncü alt başlıkta ise eserin yazılış sebebi, eserde takip edilen usulden bahsedildikten sonra eserin muhteviyyatı ve kullanılan rivayetlerin sıhhati tartışılmıştır. Ẓübdetü´t-Tevārīḫ´in kaynakları kısmında ise özellikle İşrāḳu´t-Tevārīḫ ve yazarı Kara Yakub b. İdris el-Karamānī ile ilgili tafsilatlı bilgi verilmiş ve diğer kaynaklar da tek tek tespit edilip kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. Daha sonra sonuç ve kaynakça ile birinci bölüm sona ermektedir.

İkinci bölümde ise Ẓübdetü´t-Tevārīḫ adlı eserin 111. varağına kadar olan kısmının transkripsiyonlu metni Reşid Efendi nüshası esas alınarak verilmiştir. Hamidiye ve Hacı Mahmud Efendi nüshaları ile ilgili farklılıklar dipnotlarda daha

PREVIEW

önce belirttiğimiz remizlerle varak numaraları verilmek suretiyle parantez içerisinde gösterilmiştir.

Çalışmayı yaparken yol gösterici ve ufuk açıcı fikirlerinden faydalandığım Prof. Dr. Mehmet ŞEKER'e tezin yazıma geçirilmesi aşamasında yardımlarını esirgemeyen M. Sönmez BAYTAKTAR ve Bahset KARSLI arkadaşlarıma bazı müşkil yerleri çözmeme yardımcı olan araştırma görevlisi Ali ERTUĞRUL'a ve tez aşaması boyunca sabır ve motivasyon telkin eden eşim Selma ve biricik kızım Bilge'ye şükranlarımı bildirmeyi bir borç bilirim.

Muhammet Fatih DUMAN

PREVIEW

GİRİŞ

İnsan tarihi oluşturan bir canlıdır. Dünyanın zamansal bir biriminde hayata gözlerini açmış ve mekansal olarak da bir yerde doğmuştur. İnsan hareket eden ve akıl sahibi bir varlıktır. Hareket olmadan bir hayattan bir ilerlemeden bahsetmek mümkün değildir. Hareket de bir mekanla aynı anda iç içe meydana gelmektedir. Dolayısıyla insanda tarih düşüncesi var oluşuyla birlikte başlar. İlkel olarak nitelendirdiğimiz insanların da bir tarih bilinci vardır. Çünkü insan özü itibariyle akledebilen, olaylar arasında ilişki kurabilen mantıksal çıkarımlar yapabilen, doğruyu yanlıştan ayırabilen bir varlıktır.

İnsan toplum içerisinde yaşayan bir özne olduğundan dolayı bulunduğu toplumun geleneğiyle birlikte yaşar. Toplumun geleneği zamanla öznenin bilincini oluşturmaya ve şekillendirmeye başlar. Gelenekten alınan bu bilinç insanın yaşadığı anını ve geleceğinide belirler. Aynı zamanda sorgulayan bir varlık olan insan belli bir bilince ulaştıktan sonra geleneğini ve yaşantısını sorgulamaya, düşünmeye ve anlamlandırmaya çalışır. Eğer insan bu sorgulama işini gerçekleştiremez ise, tarihte ilerleme, gelişme diye bir şeyin olma ihtimali mümkün değildir. Bu geleneği sorgulama işi insan var olduğundan bu yana vardır ve olmaya devam edecektir. Yüce Allah da Kur´ān-ı Kerim'de cahiliye Araplarına kendi geleneklerini sorgulamalarını ve geçmişte meydana gelmiş olaylardan ibret almalarını ısrarla tavsiye etmiştir[1].

İnanan bir kimse için tarihi sadece, insan meydana getirmemektedir. Yaratıcı varlık olan Allah ile yaratılmış bir varlık olan insan, tarihi oluşturmaktadır. Yüce Allah insanları bir imtihan (sınama) için, yeryüzüne (zaman ve mekan) indirmiştir. Ve Allahu Teʿālā insana kendi potansiyeli çerçevesinde bir akıl ve irade vermiştir. İnsan kendine verilen bu özellikleri en iyi şekilde kullanarak iyiyi kötüden güzeli çirkinden, ahlaklı olanı ahlaksız olandan ayıracaktır. Bu ayırma işi ne kadar yaratıcının istediği doğrultuda olursa insan diğer hayatını ve yaşamını

[1] Kur´ān-ı Kerim, 7/28, 11/119, 37/69, 31/21, 2/170, 5/104 vb. ayetler.

PREVIEW

kurtarabilecektir. İnsan kendine verilen akletme ve düşünme yetilerini yanlış işlerde kullanma potansiyeline de sahip olduğundan Yaratıcı insanların yanlış bir biçimde şekillendirdikleri tarihlerine elçileri vasıtasıyla müdahale eder. Bu müdahale etme olgusu insanın geleceğinde çok belirgin değişikliklere yol açar. Bu müdahale insanın tarihini olumlu yönde yönlendirme ve tavsiye niteliği taşır. İşte bu zihniyetle hareket eden Müslüman, Hıristiyan veya Musevī her tarihçinin eserlerinde din ve dini ilgilendiren meseleleri ele alması kadar doğal bir durum yoktur.

Çalışmamıza konu olan XVI. yüzyılın en önemli tarihçilerinden biri olan Gelibolulu Mustafa ʿĀlī´nin Zübdetü´t-Tevārih adlı eserinde bu özellikleri görmemiz mümkündür. Osmanlı toplumunun dini, örfü, ādetleri, gelenek ve görenekleriyle yoğrulmuş, İslamī anlayışa sahip din ağırlıklı bir eğitimden geçmiş Türkçe, Arapça ve Farsça´ya vākıf olan ʿĀlī eserinin giriş kısmında eserini yazma amacını ifade ederken günümüz Türkçesiyle ifade edecek olursak özetle şöyle demektedir:

"*Allāh u Teʿāla çok iyi bilir ki benim bu eseri yazmadaki amacım dünya menfaatleri elde etmek için değildir. Amacım sadece dünyadaki günahlarımın affına sebep olması içindir.*"[2]

Mustafa ʿĀlī, Ẕübdetü´t-Tevāriḫ'de övgülerle bahsettiği Yazıcı-Zāde Muhammed´in Muhammediye ve kardeşi Ahmed Bīcan'ın Envārü´l-Aşıḳīn eserlerinden çok etkilenmiştir. XV. yüzyıl Osmanlı toplumunda iştiyakla okunan ve günümüzde de okunmaya devam eden bu eserler ʿĀlī´yi çok etkilemiş ve kanaatimizce eserini yazmada en önemli sebeplerden biri olmuştur. Çünkü ʿĀlī, daha önce de belirttiğimiz gibi bu kişilerle ilgili şunları söylemektedir :

"….Yāzıcı-zāde Mevlānā Şeyḫ Muḥammed´üñ Muḥammediyye´si ġül-i Muḥammedī ġibi renġīn ve ḳarındāşı Aḥmed Bīcān'uñ Envāru'l-ʿĀşiḳin´i mānend-i nesteren ve yāsemīn…."[3]

[2] Zübde, v. 2a.
[3] Zübde, v. 3b.

XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun ve ileri gelenlerinin İslām öncesi yani Hz. Muhammed´den önceki peygamberleri anlayış tarzını bize yansıtan Zübdetü´t-Tevārih adlı eser bu özelliği itibariyle ve ayrıca Mustafa ʿĀlī´nin bu zamana kadar üzerinde çalışma yapılmamış bir eseri olması sebebiyle önemlidir. Bu sebeple biz de tez konusu olarak ʿĀlī´nin bu eserini seçtik. İki yüz varağı aşan bir eser olduğu için de çalışmamızı eserin 111. varağına kadar yani Hz. İsa ile son bulan birinci tabakanın sonuna kadarki kısımla sınırlandırdık. Bu yönüyle çalışmamız Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin hayat hikayeleri ile sınırlandırılmış olmaktadır. Bu çalışmamızda öncelikle Gelibolulu ʿĀlī´nin kısa hayat hikayesini verdik. Birinci bölümde ise Ẕübdetü´t-Tevāriḫ adlı eserin dili, nüshaları, kaynakları ve içeriği ile ilgili genişçe bilgi verildikten sonra ikinci bölümde eserin 111. varağına kadar olan kısmı transkripsiyonlu metin olarak eklenmiştir.

PREVIEW

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GELİBOLULU MUSTAFA ʿĀLĪ

Gelibolu doğumlu olan Mustafa ʿĀlī, h. 2 Muharrem 948/ 24-25 Nisan 1541 tarihinde dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mustafa olan ʿĀlī´nin babasının adı Ahmet´tir[4]. Kendisinden başka Mehmet ve Bünyamin adında iki erkek kardeşi de vardır[5].

Genç yaşında "Çeşmī" mahlasını kullanan Mustafa ʿĀlī, on yedi yaşındayken bu mahlasını değiştirerek yüce ulu anlamlarına gelen "ʿĀlī" mahlasını kullanmaya başlamıştır[6].

Nasīhatü´s-Selāṭīn adlı eserinde , altı yaşında iken okula başladığını on altı yaşındayken medreseye gittiğini ve ömrünün ilk altı senesinin eziyet ve baskı içerisinde geçtiğini söylemektedir[7].

Yirmili yaşlara yaklaştığında medrese tahsilini bitiren Mustafa ʿĀlī, devlet işlerinde yüksek makamlara gelmek için çok çaba harcamıştır[8]. Hicrī 968/1560-1561´de henüz yeni medrese mezunu biri iken Mihr u Māh´ı sunduğu Şehzade Selim´in yanında dīvan kātibi olarak devlet hizmetinde çalışmaya başlamıştır[9].

İki yıl Şehzade Selim´in yanında kalan Mustafa ʿĀlī, şehzadenin Lala´sı Tütünsüz Hüseyin Paşa ile anlaşamayarak, altı yıl boyunca Şam beylerbeyi Lala Mustafa Paşa´nın divan kātipliği görevinde bulunmuştur. (h. 970-976 / 1562-1568)[10] Lala Mustafa Paşa Yemen fethi başkomutanlığına görevlendirildiğinde Mustafa ʿĀlī´yi de h.976/1568-1569 tarihinde divan katibi olarak yanında Mısır´a

PREVIEW

---

[4] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Ālī ve Mevāʿidü´n-Nefā´is Fi-Ḳavāʿidi´l-Mecālis Adlı Eserin Tahlili**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s.1; Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Ālī Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, (çev. Ayla Ortaç), İstanbul, 1996, s.11; Bekir Kütükoğlu, "Ālī Mustafa Efendi (hayatı)", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1989, C. II, s.11; İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Ālī Tuhfetü´l-Uşşāk**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay, İstanbul, 2003, s.1.

[5] Şeker, a.g.e., s.2; Aksoyak, a.g.e., s. 2.

[6] Şeker, a.g.e., s.3; Fleischer, a.g.e., s. 22; Hüseyin Nihal Atsız, **Ālī Bibliyıgrafyası**, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s. 1; Aksoyak, a.g.e., s. 3.

[7] Nasihatü´s-Selāṭīn, v.109a.

[8] Şeker, a.g.e., s.4.

[9] Şeker, a.g.e., s.5; Fleischer, a.g.e., s. 325; Atsız, a.g.e., s. 2; Aksoyak, a.g.e., s. 4.

[10] Şeker, a.g.e., s.6; Kütükoğlu, a.g.md., s. 414; Fleischer, a.g.e., s. 325; Atsız, a.g.e., s. 2-3.

götürmüştür. Ancak Mısır beylerbeyi Sinan Paşa (1520-1596) ile Mustafa Paşa arasında doğan anlaşmazlık yüzünden Lala Mustafa Paşa´ya görevden el çektirilmiştir. Doğal olarak Mustafa ʿĀlī´de onunla beraber azledilmiştir. Bu azilden sonra ʿĀlī, Şeyh Muslihiddīn b. Nureddin aracılığıyla "Heft Meclis" adlı eserini Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa´ya sunarak karşılığında çok iyi bir görev beklediği halde h.977-978/1570-1571 tarihinde Bosna beylerbeyi Ferhat Paşa´nın yanında divan katibi olmuştur[11].

Mustafa ʿĀlī, sekiz yıl [12] görev yaptığı Bosna sancağında Ferhat Paşa´nın isteği ile Kara Yaʿḳub b. İdris el-Karamānī'nin[13] İşrāku´t-Tevārīḫ adlı eserini genişleterek çevirdiğini söylediği Zübdetü´t-Tevārīḫ adlı eserini kaleme almıştır[14].

II. Selim´in vefatına kadar Bosna sancağında kalan Mustafa ʿĀlī, II. Murat´ın tahta çıkışından iki sene sonra İstanbul´a gelerek Zübdetü´t-Tevārīḫ ve bununla beraber "Cülūs-Nāme-i Bahāriyye" adlı eserlerini bazı devlet görevleri elde etmek için padişaha sunmuştur. Fakat araya aracılar sokarak istediği mevkileri elde edemeyen Mustafa ʿĀlī, tekrar Bosna´ya dönmüştür[15]. Daha sonra Vezir Lala Mustafa Paşa , Şirvan, Azerbaycan ve Gürcistan şehirlerine h. 985/1574´te başkomutan olarak tayin edildiğinde ʿĀlī de yanında münşīlikle görevlendirilmiştir[16].

Buradaki hizmetlerine karşılık Halep Tımar defterdarlığına atanan Mustafa ʿĀlī, bir takım olumsuzluklar sebebiyle bu görevi[17] yerine getirmeye fırsat bulamadan, bazı mühimmatın Trabzon´da mahzenlere konularak ambarlanması işleri

PREVIEW

[11] Şeker,age., s.6-7; Kütükoğlu, a.g.md., s. 414; Fleischer, a.g.e., s. 325;
[12] Şeker,age., s.8.
[13] ʿĀlī, Zübdetü´t-Tevārīḫ adlı eserini Ḳażı Ażud adlı kişinin İşrāku´t-Tevārīḫ adlı eserinden genişleterek tercüme ettiğini belirtsede bu eser Kara Yaʿḳub b. İdris el-Karamānī'ye aittir. Bazı araştırmacılar Ḳażı Ażud'dan yola çıkarak İşrāku´t-Tevārīḫ'in Adudüddin el-Īcī'ye ait olduğunu söylemişlerdir. Bu tartışma ile ilgili geniş bilgi için çalışmamızın "Eserin Kaynakları" kısmına bakınız.
[14] Kütükoğlu, a.g.md., s. 414
[15] Şeker, a.g.e., s.8-9; Kütükoğlu, a.g.md., s. 414; Aksoyak, a.g.e., s. 8.
[16] Şeker, a.g.e., s.9; Atsız, a.g.e., s. 4; Fleischer, a.g.e., s. 326.
[17] Şeker, a.g.e., s.9; Fleischer, a.g.e., s. 326.

ile görevlendirilmiştir. Bu görevden sonra Halep Tımar defterdarlığı vazifesinde h.989-991/1581-1583 tarihleri arasında çalışmıştır[18].

Nasīhatü´s-Selāṭīn, Nusretnāme ve Cāmiʿu´l-Buhūr Der Mecālis-i Sūr adlı önemli eserlerini Halep Tımar Defterdarlığı görevini yaparken kaleme almıştır. Fakat umduğunu bulamayan Mustafa ʿĀlī, üstüne üstlük bu görevinden de azl edilmiştir[19].

Daha sonra sırasıyla Erzurum (h. 993/1585), Bağdat ve Sivas (h.997/1589) Mal defterdarlıkları görevlerinde bulunan Mustafa ʿĀlī, çok kısa bir süre içerisinde bu görevlerden de uzaklaştırılmıştır. Hicrī 1000/1592´de Yeniçeri katipliğine ve hicrī 1001/1592´de de Defter Emīni olmasına rağmen iki görevden de azledilmiştir. Sultan III. Mehmet´in cülūsı sırasında yeniçeri katibi olan Mustafa ʿĀlī, 16. yüzyılın en önemli eserlerinden olan Künhü´l Ahbār adlı eserini yazmak için çok malzeme bulacağını umduğu Mısır Defterdarlığına atanmasını istedi. Fakat bu emelinde de hüsrana uğrayan ʿĀlī Hicrī 1004/1595-1596 tarihinde Sivas Defterdarlığı ile Amasya Sancak beyliği görevlerinde bulunmuştur. Bu hizmetlerinden sonra Kayseri ve Şam beylerbeyliği görevlerinde de bulunan Mustafa ʿĀlī, "Hālātü´l Kāhire" ve "Mevāʿidü´n-Nefā´is Fi-Ḳavāʿidi´l-Mecālis" adlı eserlerini yazmıştır[20].

On altıncı yüzyılın en büyük şahsiyetlerinden birisi olan Gelibolulu Mustafa ʿĀlī hicrī Zilkāde 1008 / Haziran 1600 tarihinde Cidde´de vefat etmiştir[21]. Takriben altmış yıllık hayatında Tarih, Edebiyat, Tasavvuf, Sosyoloji ve Tıp konularını içeren altmışa yakın eser vermiştir. Eserleri hakkındaki bilgiler çalışma konumuzun sınırlarını aşacağından ʿĀlī´nin hangi tür eserler yazdığı ile ilgili olarak Mehmet Şeker´in tasnifini vermeyi uygun görmekteyiz. Buna göre Mehmet Şeker Mustafa ʿĀlī´nin eserlerini yedi başlık altında toplamıştır.

a) Tarihi Eserleri
b) Manzum eserleri

[18] Şeker, a.g.e., s.10; Fleischer, a.g.e., s. 326.
[19] Şeker, a.g.e., s.10; Aksoyak, a.g.e., s. 8.
[20] Şeker, a.g.e., s.14; Atsız, a.g.e., s. 5-6; Kütükoğlu, a.g.md., s. 414; Fleischer, a.g.e., s. 326.
[21] Şeker, a.g.e., s.11-14; Atsız, a.g.e., s. 6; Fleischer, a.g.e., s. 318.

PREVIEW

c) Sosyal Hayata ve Ahlaka Dair Eserleri

d) Tasavvufa Dair Eserleri

e) Hattatlığa ve Diğer San‘atlara Dair Eserleri

f) Mektupları

g) Ve Diğer Eserleri[22]

PREVIEW

[22] Mehmet Şeker,age., s.24.

2. ẒÜBDETÜ´T-TEVĀRĪḪ

2. 1 Eserin ad

Mustafa ʿĀli çalışmamıza konu olan eserinde şöyle demektedir:

"….Eṣer ḥikmet ve meşiyyeti ile Ẓübdetü´t-Tevārīḫ oldı…"[23]

Bu sözünden de anlaşıldığı gibi ʿĀlī, Hz. Ādem´den başlayıp Hz. Muhammed´e varıncaya kadar gelen peygamber kıssalarını ve son peygamber Hz. Muhammed´in, ailesinin, sahabelerinin, muhaddislerin ve İmam-ı Gazalī gibi büyük imamların kısa hayat hikayelerini anlattığını söylediği bu özet eserine Zübdetü't-Tevārīḫ adını verdiğini açıkça bize ifade etmektedir.

Zübde kelime anlamı itibariyle, "bir şeyin en seçkin parçası, öz, özet, sonuç" gibi anlamlara gelmektedir[24]. Tevāriḫ ise, tārih kelimesinin fevāʿil vezninde gelen çoğuludur. Sözlük anlamı itibariyle "ay, geçmişte meydana gelmiş olaylar"[25] vb. anlamlara gelmektedir. İki kelimeden oluşan bu terkibe tam bir anlam verecek olursak Tarihlerin Özeti, Tarihlerin Özü veya Tarihlerin En Seçkin Parçası gibi anlamlar vermemiz mümkündür.

2. 2 Eserin Yazıldığı Tarih

Mustafa ʿĀlī, Süleymaniye kütüphanesi Reşid Efendi 010025 numarada kayıtlı olan nüshanın hātimesinde şöyle demektedir :

"*El-minnetü lillāhi Teʿālā bu kitāb-ı Ẓübdetü´t-Tevārīḫ sene ṣelāṣün ve ṣemānīn ve tisʿa-mi´eh muḥarremünde ʿināyet-i Ḥaḳḳ´la tamām oldı ve sene işnā ve ṣemānīne ve tisʿa-mi´eh şevvālinde te´līfine mübāşeret olunub ve sene-i ṣelāṣede ki ʿāşūra heftesinüñ ğāyetine vārınca nihāyet buldı.*" [26]

---

[23] **Zübdetü´t-Tevārīḫ**, Reşid Efendi, v. 1a. Bundan sonra bu esere dipnotlarda "Zübde" olarak atıf yapılacaktır.

[24] Ferit Devellioğlu,**Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın kitapevi, Ankara, 2001, s.1192.

[25] H.A.R. Gibb, "Tarih", İA, MEB, C.XI, 1967, s.777;Sabri Hizmetli**, İslam Tarihçiliği Üzerine**, DİB yay., Ankara, 1991, s.1.

[26] Zübde, v. 203a.

PREVIEW

Müellifin bu sözlerinden eserin h.982/m.1574 tarihinde Şevval ayında yazımına başlandığını ve bir yıl sonra h.983/1575 tarihinde muharrem ayının aşūre haftasının sonunda bitirildiğini açıkça görmekteyiz.

ʿĀlī bu eserini kendi ifādesiyle "Livā-i Bosna'dan Bānāluḳa nām ḳaṣabada vāḳiʿ oldı…"[27] diyerek nerede yazdığını belirtmiştir. Bu tarihte ʿĀlī Bosna'da beylerbeyi Ferhat Paşa´nın yanında divan katibi olarak görev yapmaktadır. (h.977-978/1570-1571)[28] Zaten eserin hatimesinde Ferhad Paşa'dan övgülerle bahsetmektedir.[29]

2. 3 Eserin Nüshaları

Eserin Türkiye'de birçok kütüphānede nüshaları bulunmaktadır. Süleymāniye Kütüphānesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi´nde çeşitli nüshaları bulunmaktadır.

a) Süleymāniye Kütüphānesi Hazine´de 1330 numarada kayıtlı 137 varak olan nüsha.

b) Süleymāniye Kütüphānesi Müze´de 443 numarada kayıtlı 192 varak olan nüsha.

c) Süleymāniye Kütüphānesi Müze´de 161 numarada kayıtlı 161 varak olan nüsha.

d) Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi yazma A390´da kayıtlı olan nüsha.

e) Manisa İl Halk Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Bölümü no: 1398´de kayıtlı olan nüsha.

f) İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi´nde yazma eser olarak 11875 no da "İşrāku´t-Tevārih Tercümesi Zübdetü´t-Tevārih" adıyla kayıtlı.

PREVIEW

[27] Zübde, v. 203a.
[28] Şeker, age., s.9.
[29] Zübde, v. 203b.

Muhtelif nüshalardan bizim seçerek üzerinde çalışma yaptığımız ve nüsha farklarını gösterdiklerimiz ise şunlardır :

g) Süleymaniye kütüphanesi 010024 Reşit Efendi 663´te kayıtlı 204 varaktan müteşekkil bir nüshadır. Āyetler , hadisler , duʿa cümleleri ve yabancı isimlerin harekeli olduğu bu nüsha çok güzel nesih hatla yazılmış ve her sayfası da 23 satırdan oluşturulmuştur. Talebelerinden birisi olduğunu söylediği Mālik bin Muhammed bin Abdurrahman tarafından yazılmıştır. ʿĀlī bununla ilgili şöyle demektedir :

"*Ḫuṣūṣan bu kitāba sebeb olān ẓahīr-i ʿināyet muʿtādını ve cemīʿ iḫvān ve aṣḥāb ve ḫallānı ve cümle telāmīẕ neden olup bu kitābuñ beyāżına ve cilā-ı evrāḳına iştiġāl iden nev-bāve-i şāḥsār-ı kemāl ve ṣemere-i neṣr ve naẓm-ı lāl yaʿni Mālik Muḥammed bin ʿAbdi´r-raḥmān*"[30]

Bu sebepten biz bu nüshayı transkripsiyonlu metinde asıl nüsha olarak kullandık. Çünkü Mustafa ʿĀlī eserin hatimesinde bu nüshayı birkaç yardımcı ile beraber talebelerinden birisi olan Malik bin Muhammed bin Abdurrahmān tarafından yazıldığını beyan etmektedir. Biz de çalışmamızda ilk yazılan nüshanın Reşid Efendi´deki bu nüsha olması ve yazısının güzel ve açık hali ve yanlışlıklardan ve eksikliklerden berī ve tam bir nüsha olması sebebiyle transkripsiyonlu metinde bu nüshayı asıl nüsha olarak tercih ettik.

h) Süleymaniye kütüphanesi 004493 Hamidiye 948 'de kayıtlı olan bu nüsha 216 varaktan müteşekkildir. Bu nüsha taʿlik hatla yazılmış, her sayfası 25 satırdan oluşturulmuş, konu başlıkları kırmızı renkle yazılmış olup mukaddimesinden önce eserde bahsedilen konuların kolay bulunması amacıyla hazırlanmış bir fihriste sahiptir. Nüshanın hatime kısmı Reşid Efendi nüshasıyla tamamen aynı olduğundan nüshanın müstensihi Reşid Efendi nüshasının müstensihi ile aynı adı taşımaktadır. Bu durum nüshanın daha sonraki bir zamanda, (bu zaman yakın bir zaman da olabilir uzak bir zaman da) günümüzde tıpkı basım dediğimiz teknikle zamanının

[30] Zübde, v. 204b.

PREVIEW

imkanlarıyla eserin çoğaltılması amacıyla aynen kopya edilmiş olabileceğini bize göstermektedir. Fakat bu kanaatimiz kesin olmamakla beraber müstensihin adını yazmayı sehven unutmuş olabileceği de dikkate alınmalıdır.

ı) Süleymaniye Kütüphanesi 011083 Hc Mahmud Efendi 4505 da kayıtlı olan nüshadır. Nüsha çok güzel bir nesih hatla yazılmış, konu başlıkları kırmızı renkle kaleme alınmış, her sayfası 15 satırdan oluşturulmuş olup mukaddime kısmından önce çerçeve içerisinde hazırlanmış bir fihriste sahiptir. Nüsha h.1263/m.1846 tarihlidir. İsmail Ali tarafından istinsah edildiği eserin sonundaki kayıttan anlaşılmaktadır. Eserin sonunda müstensih şöyle demektedir :

"*İsmail Ali bu naçiz eserini vehhāb olan Rabb'ının affını ve kitabını indirdiği Habībi Muhammed'in şefaʿatini umarak yazdı. Cenab-ı Hakk'a hamd ile hicrī 1263'te Ramazan ayında eser tamamlandı.*"[31]

Bu nüsha diğer iki nüshada olduğu gibi tam bir nüsha olmamasına rağmen biz çalışmamızda bu nüshayı da esas aldık. Çünkü bu çalışmada biz ʿĀlī´in Zübdetü´t-Tevarih adlı eserinin 111. varağına kadar olan kısmını kendimize tez konusu olarak seçtik. 111. varak Hz. İsa´nın nübüvvetiyle ve göğe çekilmesi ile ilgili tartışmalarla son bulmaktadır. Hacı Mahmud Efendi nüshası da bu konuyla[32] bitmekte müstensih İsmail Efendi Allah´a hamd edip, Hz. Muhammet(sav)´den şefaʿat umarak eseri sonlandırmaktadır[33]. Kanaatimizce Hz. Muhammet(sav)'in dışında Allah(cc)'ın gönderdiği peygamberlerle ilgili müstakil bir eser oluşturmak amacıyla eseri bu şekilde kısaltmıştır.

Bu nüshalardan, Süleymaniye Kütüphanesi **Reşid Efendi** bölümündekini; **R**, Süleymaniye Kütüphanesi **Hamidiye** bölümündekini; **H**, Süleymaniye Kütüphanesi **Hc. Mahmud Efendi** bölümündekini ise; **M**, remizleriyle gösterdik.

[31] Zübde, Hc Mahmud Efendi, v. 195b.
[32] Zübde, Hc. Mahmud Efendi, v. 195b.
[33] Zübde, Hc. Mahmud Efendi, v. 195b.

PREVIEW

Reproduced with permission of copyright owner. Further reproduction prohibited without permission.